

*Tweedaagsche Excursie op Zaterdag 23 en
Zondag 24 Mei 1925.*

*Toelichting: Terpen, hunebedden, tumuli,
urnenvelden en z.g.n. Romeinsche legerplaats.*

Zaterdag 23 Mei, Ezinge (Gem. Ezinge).

De *Wierde of terp* te Ezinge is een groote circa 5 M. hooge en circa 20 H.A. groote kunstmatige heuvel. Deze bestaat uit verschillende lagen met meerdere woonvlakken uit de eerste helft der christelijke jaartelling.

Het dorp Ezinge ligt op zijn oppervlak. De wierden of terpen zijn aanvankelijk de eenige bewoonde plaatsen in de kleistreken; ten deele opzettelijk door menschenhand opgetast, ten deele door ter plaatse opgehoopte afvalsproducten van mensch en dier ontstaan, zijn ze geleidelijk aan hooger geworden. Zij hadden althans een tijdlang de bestemming den kleibewoners der open zeekusten resp. rivieroevers te zamen met hun vee en in niet geringer mate hun beider drinkwater bij hooge vloed en veiligheid te bieden. Eerst de dijkbouw maakte ze min of meer overbodig en veranderde de rol, die zij bij de kustbewoning gespeeld hebben, in een passieve.

Inheemsche cultuuroverblijfselen uit den tijd der volksverhuizingen in ruimeren zin, typeeren eene primitieve bevolking. Twee import-stroomingen, een oudere Romeinsche, een latere Merovingisch-Karolingische, bepalen behalve de betrekkingen tot die volken, tevens den tijd van de betreffende inheemsche cultuur.

Vondsten op bio- en geo-hydrologisch, resp. anthropologisch gebied maken het terpen-vraagstuk tot een uiterst veelzijdig probleem. Het bezoek aan een terp, welke, als die te Ezinge op tal van punten ontsloten is, is in het bijzonder geschikt ter demonstratie van het betreffende, zeer uiteenlopende materiaal.

De Ballerkuil.

Gelegen halfweg tusschen Rolde en Balloo; een door wallen omringde vlakte van ongeveer 7 M. middellijn. De overlevering wil, dat hier de zittingen plaats hadden van den Etstoel, de hoogste rechtbank van Drente, bestaande uit Drost, bijzitter en 24 etten. Historisch staat alleen vast, dat het landrecht van 1412 vermeldt, dat de eerste zitting van den etstoel plaats zal hebben „des anderen Maendagen nae Paesschen to Banlo”. Vonnissen, daar uitgesproken, zijn er niet, ofschoon de „ordelen” reeds van 1399 aanwezig zijn.

Zekerheid, dat hier de rechtspraak uitgeoefend werd, hebben wij niet. De bewoners van Balloo wijzen een plek aan, onmiddellijk bij Balloo gelegen, en de Drostenuil genoemd.

Alleen bodemonderzoek kan zekerheid brengen.

De kerk te Aduard.

Dit gebouw heeft een deel uitgemaakt van het complex, vroeger het vermaarde klooster vormende. Na de reductie in 1594 is het klooster, nadat het reeds in 1580 voor een deel verbrand was, afgebroken; de steenen werden gebruikt tot den bouw der vestingwerken van de stad Groningen.

Slechts het tegenwoordige kerkgebouw bleef gespaard en werd in dienst gesteld als kerk voor de Hervormden.

In 1916 begon men van regeeringswege met de restauratie. Het werk vorderde uiterst langzaam. Het stond vast, dat het gebouw niet de kerk van het klooster

uitgemaakt heeft. Een niet technisch grondonderzoek bracht geen resultaat. Met groote zekerheid mag men aannemen, dat de tegenwoordige kerk het refectorium der abdij was.

De restauratie der kerk is voltooid. Met den toren is men bezig. Vermoedelijk zal het geheel in September van dit jaar gereed zijn.

Het Grollerholt (facultatief).

De plek bij Grolloo wordt aangewezen als de plaats, waar de Staten van Drente, ridderschap en eigenerfden, enkele hunner vergaderingen hielden. In de resolutiën der Staten van Drente wordt het Grollerholt, nevens Assen en andere plaatsen als vergaderplaats genoemd.

Of nu dit Grollerholt de bedoelde plaats was, is onzeker. Een bodemonderzoek ware ook hier wenschelijk; wellicht zouden er resten der zodenbanken voor den dag komen, waardoor alle twijfel opgeheven werd.

Excursie Zondag 24 Mei 1925. Noord-Bargen (Gem. Emmen).

Gehucht of boerschap, gebouwd in eene verdieping, gedeeltelijk op eene blijkbaar kunstmatige randverhooging.

Aan den oostkant het hoogste punt, de z.g.n. „Hooge Loo”. Deze beheerscht de geheele omgeving en den ouden weg naar het Noorden. Oostelijk lag het Bargermeer; aan de overzijde zou het legendarische Barnar hebben gelegen.

In een heuvel op den Brink werd voor eenige jaren een steenkelder vernield.

Op de Hooge Loo zijn in 1845 en '46 meerdere, thans in het Asser Museum bewaarde Romeinsche bronzen en terracotta beeldjes gevonden. Janssen (Dr. Oudh. p. 83 e.v.) en Pleyte (Nederl. Oudh. p. 19 e.v.) beschreven ze.

In 1920 werd een proefonderzoek ingesteld aan den oostrand van de Hooge Loo. Het resultaat was:

1. dat hier op den eschrand inderdaad sporen eener kunstmatige omwalling met twee grachten en houten palissadeering daartusschen voor den dag kwamen;
2. dat er te zamen met inheemsch aardewerk uit het begin onzer jaartelling nog enkele Romeinsche cultuuroverblijfselen (kruikfragmenten) werden opgedolven;
3. dat op de helling naar het Bargermeer, buiten de grachten (sub 1), nog bouwsporen en verderop urnen werden aangetroffen.

Emmen.

Emmen, oudtijds Embini, is rijk aan oude cultuuroverblijfselen: Hunebedden (10), Steenkelders, Tumuli, Legerplaatsen, Urnenvelden, Wildgraven, Weerwallen, Veenbruggen (Emmer voetpad en weg van Klazienaveen). Vernield is de Saalhof.

De Emmer oudheden alleen kunnen een beeld geven van de Drentsche praehistorie, beginnend in het 3de millennium vóór, eindigend met den Karolingischen tijd ná Christus.

Hunebedden.

(Vergl. Westendorp, N.: Verhandel. over de Hunnebedden, 1815 en 1822. — Oldenhuis Gratama, L.: De hunnebedden in Drenthe enz. 1886. — Pleyte, W.: Nederl. Oudh. Afd. Drenthe — Holwerda, J. H.: Die Niederlande in der Vorgeschichte Europas, 1915. — Nederland's vroegste Geschiedenis, 1918 (en daar aangehaalde literatuur). N. Dr. Volksalmanakken: 1884, 1885, 1887, 1899, 1913, 1914, 1919.

Aberg, N.: Die Steinzeit i. d. Niederlanden, 1916; Das Nordische Kulturgebiet in Mittel-Europa etc. 1918. —

Fergusson, J.: Rude stone monuments in all countries. 1872 — Peet, E.: Rough stone monument and their builders. 1912 — Dechelette, J.: Manuel d'archéologie préhistor. I. 1908 — Schuchhardt, O.: Alteuropa, 1919).

- I. Ganggraf, hunebed in de Emmerdennen, na de groote steengraven van Borger en Havelte ten onzent het grootste in zijn soort, Prov. eigendom.

Rechthoekige, typische massagrafkelder, reuzenkamer, met poort en krans, sterk gehavend, op en gedeeltelijk in een heuvel, schilderachtig gelegen.

De kelder bestaat uit 2 sluitsteenen, 19 (8 paar + 1 drietal) zijsteenen en oorspronkelijk 9 deksteenen. Overeenkomstig den gewonen regel is de lengteas O.—W. en de westkant breeder dan de oostkant. De binnenhoogte zal 1.50—1.70 M. bedragen.

De poort, als gewoonlijk in het midden van den zuid (zon)kant, rudimentair, aanvankelijk vermoedelijk uit 4 poortzijsteenen met een poortdeksteen.

Van de krans, die van de poort uitgaat, zijn nog 12 steenen aanwezig. Zij is niervormig van omtrek.

Aanvankelijk zijn de kieren tusschen de draagsteenen met stopsteenen gedicht geweest en was de ruimte tusschen krans en kelder, minstens tot den onderkant der deksteenen, met aarde aangevuld.

In kelder en poort bevindt zich een plaveisel als bij een ouderwetsche Drentsche dorpstraat, op den overgang van poort in kelder, een drempelsteen. De keldervloer is met granietgruis geëffend. Daarop werden de lijken in zittende of gestrekte houding met bijgaven bijgezet. De laatste bestaan uit fraaie, streng geometrisch versierde potten in den stijl der Noordzeemegalithceramiek, voorts uit vuursteenen bijlen, dito trapezoidale pijlpunten, mikrolitische schrabbertjes en mesjes, discoidale knodsen van kwartsiet, korallen van git en brandsteen, enz. enz. De geloofsvoorstelling dier dagen bracht mede, dat men telkens opnieuw spijs en drank aan de afgestorvenen bracht, vandaar de massa's aardewerk: in een kelder als deze circa 12 schepelsche manden. Skeletdeelen zijn begrijpelijkerwijze zeldzaam; overblijfselen van (offer) vuren daarentegen gewoon.

Wanneer de vloer vol lag, maakte men eene secundaire bestrating en zoo vervolgens tot de kelder gevuld was.

Daarna gebruikte men de poort voor de laatste bijzettingen. In Zweden vond men een enkele maal de overblijfselen van meer dan 100 skeletten in een kelder.

Soms komen sporen eener andere laatneolitische z.g.n. bekercultuur voor, wijzend op verschillenden oorsprong.

Dit hunebed is niet onderzocht, wel gestoord.

Opmerking: Het was dit hunebed, op welks grootsten, platten deksteen Lodewijk Napoleon bij zijn bezoek aan Drente te paard gestaan zou hebben.

- II. Langgraf, hunebed op den Schimmeresch, Duitsch Hünenbet, het eenige van dit type in Nederland. In Nd.-W.-Duitschland en Denemarken zijn ze zeer veelvuldig. Ons land inbegrepen komen ze daar uitsluitend voor. Rijkseigendom.

Het hunebed bestaat uit eene rechthoekige, ruim 40 M. lange, Nd.-Zd. gerichte *steenzetting*. Deze is echter bij de „restauratie” even na 1870

aan den zuidkant met 6 M. verlengd. De steenkranen omgeeft een zandrug, de resten van het z.g.n. *plateau*, waarin 2 *steenkeldertjes* van rondgraf-, resp. grafkeldertype (vergl. sub III en IV).

Het gedenkteekeken is in 1914 door Dr. J. H. Holwerda systematisch onderzocht.

De kranen was aanvankelijk volledig, de kransteenen stonden regelmatig een weinig binnenwaarts overneigend, de ruimten er tusschen waren met stopsteenen aangevuld. Als een gesloten rechthoekige, circa 1.50 M. hooge muur omgaf zij aanvankelijk het van zand en plaggen opgetaste *plateau*, dat in het midden nog iets boven de steenkranen uitstak. Het *plateau* was toegankelijk via een lageren kransteen, een soort drempel, in den westelijken muur.

In den zandkern werden aangevulde kuilen (graven) gevonden, er onder een tweedeelig rechthoekig *plaveisel* (grafvloer) van veldsteenen.

De beide circa 1.50 M. hooge kelders met veldsteenvloeren zijn van verbasterd type I; zij wijken af door den toegang en het bezit van een massa (bevestigings-) steenen, die den kelder omgeven. De noordelijke kelder is toegankelijk door een poortje aan den Zd.-O.-kant, via een drempel; is waarschijnlijk gesloten geweest als het straks sub III te noemen steengraf. De lage zijsteen zal oorspronkelijk wel niet als drempel gefungeerd hebben.

De kelderinhoud was geschonden; voor zoover aanwezig was hij gelijk aan dien der gewone hunebedden (I).

Een langgraf is een aanvankelijk met een hoogen steenmuur afgezet, smal-rechthoekig *plateau*. Het sluit in: een of meer steenkelders, waarvan de deksteenen al of niet met aarde overdekt waren, en die men kon betreden of tusschen twee kransteenen door, of via een drempelsteen in den muur en dan vanaf het *plateau*. Voorts diende het om een menigte eenvoudige graven in zijn zandkern op te nemen.

III. Grafkelder, rondgraf zonder poort, hunebed Ndl. van Emmen, aan den weg naar Odoorn, eigendom van de Provincie.

Kleine, i.c. gerestaureerde, rechthoekige steenkelder, bestaande uit 2 sluitsteenen, 8 draagsteenen, aanvankelijk paarsgewijze 4 deksteenen torsend en voorts met de overblijfselen van een ronden dekheuvel. Lengte circa O.-W.

Het hunebed in 1809 door een steenprikker ontdekt, werd 3 dagen daarna door J. Hofstede, den broer van den toenmaligen Landdrost, onderzocht. Het was oorspronkelijk een groote tumulus, waarin zich meerdere steenkappen bevonden. Deze overdekten een *geheel gesloten* grafkelder. De groote steenen daarvan waren met stopsteenen gevoegd, en van binnen effen. In dien kelder bevond zich onder een hol gebleven ruimte een dubbele keienvloer, daartusschen lagen de vondsten. Deze bestonden uit de overblijfselen van circa 14 *urnen* en 3 potjes, de laatste van bijzonderen vorm. De eerste waren langs de wanden, de laatste, waaronder 1 kraaghals- of z.g.n. tranenfleschje, daarentegen in het midden geplaatst.

Dit is blijkbaar de laatste vorm van hunebed, voorstellend den overgang tot de eigenlijke steenkisten en sterk herinnerend aan den zuidelijken grafkelder in het langgraf sub II.

IV. Rondgraf, Duitsch Rundgrab, hunebed aan den ouden zandweg Emmen—Valthe, in het Weerdingerveld, Rijkseigendom:

Kleine rechthoekige, Nd.-Zd. gerichte kelder met mantelheuvel. De

kelder bestaat uit 2 sluitsteen, 2 paar draagsteen, 2 deksteen en 1, oorspronkelijk 2 poortzijsteen. Lengteas vrijwel N.-Z.; poort in het midden aan de oostzijde.

De kelder is gebouwd als I, doch de toegang als die van het noordelijke steengraffe sub II. Heuveloppervlakte met veldsteen geplaveid. Deze bevinden zich ook voor de poort. Heuvel, van den beginne af, reikend tot den onderrand der deksteen.

Kelder gebouwd in een standkuil, versterkt door eene massa bevestigingssteen tegen en rondom zijne basis, op dezelfde wijze als die sub II en III. In den heuvel een steenen weg, waarlangs de steenen zijn aangevoerd.

Kelderinhoud geschonden; voorzoover aanwezig, gelijk aan dien der bovengenoemde hunebedden.

De *Hunebedden* zijn de graven van de oudste, oergermaansche bewoners van Drente. Deze kwamen in de laatste helft van het 3de millennium v. Chr. uit Nd.-W. Duitschland in onze streken. Hun uitgangs- en kerngebied waren de landen westelijk om en in de Oostzee. De oprichters dreven landbouw en veeteelt.

Kringgreptumuli- of Urnenvelden.

Ndl. van het laatstgenoemde steengraf ligt, evenals bij de Emmerdennen en in de Wolfsbergen een urnenveld uit den La-Tenetijd (circa 450 v. Chr. geb.).

4—6 M. in doorsnede metende, donker gekleurde breede cirkels in den moederbodem teekenen cirkelronde of lang-ovale en met donkere, humusrijke aarde gevulde kringgreppels af. Deze omgeven de in het centrum geplaatste lijkbrandresten, welke al of niet in eene urn bijeengerakeld zijn. Daarover heen is een nauwelijks zichtbare kleine uit den kringgreppel opgeworpen tumulus (vergl. Verslagen Groningsch Museum 1920 en '22).

Dit soort van urnenvelden is kenmerkend voor den La-Tenetijd.

Iets noordelijker liggen het in 1843 verstoorde hunebed van Weerdinge, tal van grafheuvels, zoomede een plek, waar schaarsche resten de plaats eener neolithische nederzetting of werkplaats aanduiden. Meer oostelijk bereikt men de van ouds bekende begraafplaats bij het Kampereschje tusschen Weerdinge en Valthe met bijzettingen uit steen-, brons- en ijzertijd.

Legerplaats.

Een weinig meer Oostelijk, Ndl. van Westenesch, ligt een z.g.n. Romeinsche legerplaats. Deze bestaat uit resten eener inheemsche nederzetting uit den tijd van de kringgreptumulenvelden en nog daarna tot in de eerste drie eeuwen na Chr. Zij manifesteert zich als een complex van perkjes, welke door lage circa 0.40—0.60 M. hooge en 10 M. breede walletjes van elkaar afgescheiden zijn. De zijden daarvan schommelen tusschen 40 en 60 M. De elders (bij Zeijen) daarin gevonden cultuur-overblijfselen bestaan uit (hut) kommetjes, enkele haarden, paalgaten en yoorts uit aardewerk (Vergl. N. Dr. Volksalmanak 1918).

Bij de legerplaats sluit zich aan een tumulveld. Naar analogie elders kan men onderscheiden en onderstellen:

A. Tumuli zonder kringgreppel:

Deze zijn *rond* en *lang*. Zij weerspiegelen de veranderingen in het grafritueel en de verbastering der oudere grafteekenstructuren.

1. De *ronde* bestaan

1°. somtijds uit zulke, die gemaakt zijn van min of meer zuiver zand. Zij behooren tot den *jongeren steentijd*, pl.m. 2000 v. Chr. en iets later. Ze bedekken een niet of al, doch dan weinig in den bodem ingelaten, in hurkende houding bijgezetten doode, met bijgave van steen of aardewerk, in den vorm van bekens met touw- en zonneversiering. Het

zijn individueele graven tegenover de massagraven, die wij boven leerden kennen. Soms vertoonen zij overblijfselen van een vroegeren houtbouw er in.

2°. niet zelden uit zulke, die van omgekeerd gelegde plaggen zijn opgetrokken en door een afzonderlijken vloer van wit zand van den ondergrond zijn afgescheiden. Deze behooren tot den ouderen *bronstijd* circa 1800—1200 v. Chr. of nog wat later. Zij overdekken een rechthoekige grafkuil, waarin een met zand gevulde boomkist. In dat zand teekent zich in gunstige gevallen door eene plaatselijk donkerder verkleuring het geheel vergane lijk als silhouet af. Soms komen nabijzettingen voor uit denzelfden of uit lateren tijd en dan in den vorm van urnen. Het kistgraf is nu eens met steenen opgezet, dan weer niet. Soms bezitten de heuvels een steenkrans.

N.B. Beide soorten van graven zijn nauw verwant aan die in Nd.-West Duitschland en Denemarken, speciaal de laatste. Blijkbaar representeeren deze dan ook eene nieuwe naschuiving, eene oprissing van bevolkingselementen uit dezelfde gebieden als die, waar het uitgangspunt onzer hunebeddencultuur ligt. De eerste daarentegen vertoonen ook zuidelijke invloeden en wijzen althans ten deele op eene invasie van geheel andere stammen.

3°. gewoonlijk echter uit zulke, die evenals de sub 2°. genoemde uit omgekeerd gelegde plaggen bestaan. In tegenstelling echter met de laatste bezitten zij geen afzonderlijken vloer, doch zijn opgeworpen over de overblijfselen van een brandstapel en de in asch en houtskooldeelen verspreide lijkbrandresten. Somtjids bevinden zich daartusschen enkele bijgaven of de fragmenten daarvan. Dikwijls ontmoet men echter in deze heuvels, meestal in den voet, meerdere neven- of vrijwel synchrone nabijzettingen.

Zij komen voor in den vorm van kleine hoopjes gecalcineerde beenderen: de povere grafjes van lithen of hoorigen in de meer sprekende grafteekenen van de vrijen.

Deze grafheuvels kan men brandheuvels noemen. Zij behooren tot den tijd tusschen de boven genoemde en straks nog onder te noemen kringgreptumuli en den laat-karolingischen tijd. Zij typeeren den vroegen en lateren Volksverhuizingstijd.

Een enkele maal komen in de tumuli ook nabijzettingen voor in den vorm van later ingegraven skeletgraven. Zij wijzen op het begin der opgedrongen christianiseering en vormen zoo te zeggen de illustratie van Karel den Groote's verbod: *Jubemus ut corpora Christianorum Saxonum ad coemeteria ecclesiae deferantur et non ad tumulus paganorum.*

II. De *lange* heuvels zijn min of meer gevormd als I sub 2, doch lang uitgetrokken. Bij geringe hoogte meten zij circa 10 × 30 M. Dit soort van tumuli is zeldzaam in Drente. Een weinig meer Nd.-O. bij het Kampereschke zijn er twee. De eene bleek gebouwd als I sub 2, doch bezat twee veldsteenkisten in de brandpunten van het heuvellichaam, voorts tal van nabijzettingen in den vorm van kist- en schachtgraven als I sub 2 en eindelijk resten van een steenkrans in den heuvelrand.

Het grafteeken behoort thuis in den ouderen bronstijd en vertegenwoordigt het volledig gedegeneerde langgraf, genoemd sub II: hunebedden.

B. Greptumuli met kringgreppels:

Deze zijn eveneens lang en rond. Wij beschreven ze boven. Zij weer spiegelen in hunnen vorm de voortgaande verbastering en vervlakking in

de grafritualistiek. Anderzijds wijzen zij juist daardoor op samenhang met de oudere grafteekenen, zoowel als tusschen de betreffende stam-elementen en die uit den voortijd.

De Insnijding bij Gasselte (facultatief).

Bij het passeeren van den brug, een weinig Ndl. van Gasselte over de spoorweginsnijding aldaar, kan men een goeden indruk krijgen van den bouw van den „Hondsrug”.

De steilkant laat duidelijk zien: aan den bovenkant met landijs van het Scandinavisch hoogland en tusschengebied medegevoerde bij de afsmelting uit de grondmorainen afgezette leem en zwerfsteen; aan den onderkant fijn, zuiver wit, glimmerrijk kwartzand, glaciofluviale uit de smeltwateren afgezette sedimenten van zeer bepaald karakter, rustend op zuiver kwartzand van Rijn en Maas. Op den bodem der insnijding fraaie uit den bovenlaag afkomstige zwerfblokken met glad geschuurde vlakken (Gletscherschliff) waarin de karakteristieke gletscherkrassen.

Zoo demonstreert dit profiel het uit zuidelijk materiaal opgebouwde ouderdiluviële Nederlandsche deltagebied, waaroverheen noordelijk landijs zijn uit het Noordwesten afkomstig bont materiaal heeft afgezet.

Aug.—Sept. 1924.